

MÜNECCİMBAŞI, Ahmed Dede

zi olarak hazırlamıştır (İS, II/4 [Karachi Deyember 1963], s. 457-466; III/4 [Deyember 1964], s. 429-469). Ayrıca doktora ve yüksek lisans tezi olarak eser üzerinde şu çalışmalar yapılmıştır: Ahmet Ağırakça, *Müneccimbaşı Ahmed b. Lutfullah. Câmîü'd-düvel, Osmanlı Tarihi 1299-1481* (İstanbul 1995); Nuri Ünlü, *Câmîü'd-düvel. II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim Devri. Müellifi Münecimbaşı Ahmed Dede* (1990, doktora tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); Ali Öngül, *Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Câmîü'd-düvel-i'nin Tenkitli Metin Neşri ve Tercümesi. Selçuklular ve Anadolu Beylikleri* (1986, doktora tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve *Câmîü'd-düvel Selçuklular Tarihi: Horasan- Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları* (İzmir 2000); Ömer Tellioglu, *Müneccimbaşı Ahmed b. Lutfullah'ın Câmîü'd-düvel-i'nden Hamdaniler Kısımının Metin Neşri ve Tercümesi* (1994, yüksek lisans tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Ahmed Dede'nin diğer eserleri şunlardır: 1. *Gâyetü'l-beyân fi deká'iki 'ilmi'l-beyân*. İsmâüddin el-İsferâyî'nin Farsça *İsti'are* adlı risâlesinin Arapça tercümesi ve şerhidir. Ahmed Dede bu risâleyi 1100 (1689) yılı sonlarında Kahire'de tercüme etmiş, 22 Rebîülevvel 1108 (19 Ekim 1696) tarihinde Medine'de buna bir şerh yazmış ve Taîf'te bulunduğu sırada 8 Safer 1112'de (25 Temmuz 1700) kitap haline getirmiştir. Kendi hattıyla olan bir nüshası Millet Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Feyzullah Efendi, nr. 1860/1). 2. *Risâle fi'l-kinâye ve't-ta'riz* (*Risâle fi tahkiqi'l-kinâye*) (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3034/2). 3. *Risâle fi beyânî'l-mecâz*. İsmâüddin el-İsferâyî'nin mecaza dair Farsça eserinin Arapça tercümesidir (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 5766/2). 4. *Şerhu Mukaddimeti mecmû'ati'l-'ulûm li't-Teftâzânî*. Eserin müellif hattıyla Millet Kütüphanesi'nde bir nüshası vardır (Feyzullah Efendi, nr. 2151/1). 5. *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Lârî 'alâ Şerhi Hidâyeti'l-hikme*. Bunun da müellif hattıyla bir nüshası Millet Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Feyzullah Efendi, nr. 2154/2). 6. *Letâifnâme*. Ubeyd-i Zâkânî'nin Dilgüşâ adlı Farsça risâlesinin Türkçe tercümesidir (Osmanlı Müellifleri, III, 143). 7. *Dîvan*. "Âşık" mahlasıyla üç dilde yazdığı şiirleri ihtiva etmektedir. 8. *Vesiletü'l-vüşûl ilâ ma'rifeti'l-hamli ve'l-mahmûl*. Ölümüne yakın Taîf'te yazdığı mantık ilmine dair bir risâledir (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2647/2). 9. *Tertib-i Akyise-i İbâre-i İsâ-*

gücî (Süleymaniye Ktp., Tırnovalı, nr. 1861/1). 10. *Feyzü'l-harâm fi âdâbi'l-mütâla'a*. Baş tarafta eserin öğrencileri olgunlaştırmak, onlara tartışma usulü ve ifade tarzlarını öğretmek için telif edildiğine dair bir açıklama yer alır (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3034/4). 11. *Şerhu Kitâbi'l-Ahlâk*. Adüduddin el-İc'nin *Ahlâk-ı 'Adu-diyye* adlı eserinin şerhidir (Şeyhî, II, 207). 12. *Hâşiyetü't-Tefsîri'l-Beyzâvî*. Kâdî Beyzâvî'nin tefsirine hâşiye yazan Sadred-dinzâde Şirvânî'ye ait eserin bir zeylidir (a.g.e., II, 207). 13. *Lisânü'l-ğayb ve'l-il-hâm*. Medine'de bulunduğu yıllarda Mes-cid-i Nebevî'de okuttuğu tefsir derslerinin notlarını ihtiva eder (Edirne Selimiye Ktp., nr. 298). 14. *Ta'likât 'alâ Öklidis*. Hendeşeye dair bir risâledir (Osmanlı Müellifleri, III, 143). 15. *Tuhtetü'l-mü'minin*. Tıpla ilgili bir eserdir (Esrar Dede, s. 14). 16. *Risâle-i Mûsikiyye* (Osmanlı Müellifleri, III, 143). 17. *Ahkâm-ı Sultânî*. Eserde güneş, ay ve yıldızların çeşitli mevsimlerdeki durumlarından hareketle sultanın, sadrazamın ve diğer devlet adamlarının yapması uygun olan şeyler belirtilmekte ve ilm-i nücûmla ilgili bazı bilgiler verilmektedir (Süleymaniye Ktp., nr. 1027/8). 18. *Gâyetü'l-'uded fi 'ilmi'l-'aded* (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2329/1). Müellifin ayrıca *el-Fevâ'idü's-seniyye fi havâşşi'l-eşcârî't-tıbbiyyeti'l-Efren-ciyye* ile (İzgi, VIII/56, s. 103) *Risâle fi tâli'i seneti 1157* (Köprülü Ktp., nr. 346) adlı eserleri bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müneccimbaşı, *Câmîü'd-düvel: Osmanlı Tarihi, 1299-1481* (haz Ahmet Ağırakça), İstanbul 1995, s. 9-47; *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâme'si* (haz. Fahri Çetin Derin, doktora tezi, 1993), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 249; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, II, 206-207; Râşid, *Târih*, I, 96, 144; II, 16; Sâkib Dede, *Sefîne-i Nefise-i Mevleviyye*, İÜ Ktp., TY, nr. 89, s.13 vd.; Sâlim, *Tezkire*, İstanbul 1315, s. 103-112; Esrar Dede, *Tezkire*, Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 756, s. 9-12; *Sicill-i Osmânî*, I, 232; *Osmanlı Müellifleri*, III, 142-144; Ali Enver, *Semâhâne-i Edeb*, İstanbul 1309, s. 9-10; Mehmed Sirâceddin, *Mecma'ı Şuarâ ve Tezkire-i Üdebâ*, İstanbul 1325, s. 82-85; Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, İstanbul 1936, I, 302-303; Nihal Atsız, *Müneccimbaşı Şeyh Ahmed Dede Efendi: Hayatı ve Eserleri* (Müneccimbaşı Şeyh Ahmed Dede Efendi'nin Câmîü'd-düvel Adlı Eserinden Karahanlılar ve Anadolu Selçukluları içinde), İstanbul, ts. (Türkiye Basımevi), s. II-VIII; Babinger (Üçok), s. 258-259; Ahmet Ağırakça, "Müneccimbaşı Ahmed Dede Efendi'nin Tarihî Câmîü'd-Düvel Dışında Kalan ve İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Bazı Yazma Eserlerinin Tavsipleri", *TED*, sy. 13 (1987), s. 335-350; Cevat İzgi, "Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Tanıtılmamış Bir Tıp Risalesi", *Yedi İklim*, VIII/56, İstanbul 1994, s. 103; Musa Yıldız, "Bir Dilci Ola-

rak Münecimbaşı Ahmed Dede", *EKEV Akademik Dergisi*, II/2, Erzurum 2000, s. 105-122; M. Tayyib Gökbilgin, "Müneccimbaşı", *İA*, VIII, 801-806; J. H. Kramers, "Müneccimbaşı", *EP* (İng.), VII, 572-573.

AHMET AĞIRAKÇA

MÜNECCİMBAŞI
MUSTAFA ÇELEBİ

(bk. MUSTAFA b. ALİ el-MUVAKKİT).

MÜNECCİME
(المنجمة)

Âlemin yıldızlar tarafından yaratılıp yönetildiğini, yıldızların konum ve hareketlerine dayanarak gaybî bilgilere sahip olduklarını ileri sürenlere verilen isim.

Sözlükte "ortaya çıkmak, belirlemek, yıldız vb. doğmak" anlamındaki *nücûm* kökünden türeyen *müneccim* kelimesi "yıldızların tâbi olduğu seyr ve zaman birimlerini tesbite çalışan kimse" demektir; *müneccime* de bunun çoğul mânâsı taşıyan şeklidir (*Lisânü'l-'Arab*, "ncm" md.). Âlemin gök cisimleri tarafından yaratılıp idare edildiğini, bu cisimlerin insanları ve olayları etkilediğini, tâbi oldukları sistemin incelenmesiyle geçmişe, hâle ve geleceğe dair bilgi elde etmenin mümkün olduğunu kabul edenler bu isimle anılmıştır. Kaynaklarda *müneccime* yerine *ashâbü'n-nücûm*, *ehlü'n-nücûm* tabirleri de kullanılmaktadır.

Gök cisimlerinin âlemdeki olayları etkilediği ve onları izlemek suretiyle gaybî bilgilere ulaşılabilceği inancına birçok din veya kültürde rastlanmaktadır. Başta ilkel kabileler olmak üzere eski kavimler güneşi, ayı ve yıldızları tanrı olarak tanımış, eski Türkler de "gök" ile simgelenen tanrı inancını benimsemiş, gök cisimlerini ikinci derecede kutsal saymıştır. Bâbililer, Akadlar ve diğer Sâmi topluluklarında, Eski Mısır'da, İran'da gelişip Roma'da yayılan Mitraizm de bir güneş diniydi; Hinduizm'in mensuplarında da başta güneş olmak üzere gök cisimlerinin tanrı kabul edildiği bilinmektedir (ERE, XII, 83-85; ayrıca bk. AY; GÜNEŞ). Öte yandan Bâbil, Mezopotamya'nın en önemli astronomi ve astroloji merkezlerinden biri olmuş, özellikle Keldânîler ve Ahamenîler döneminde büyüculüğün merkezi haline gelmiştir. Helen kültürüne ait astrolojinin yıldızlara dayalı antik Keldânî ve Mısır dinleriyle Yunan astronomisinden geldiği ileri sürülmekte, Yunan

astrolojisinin Budist rahipler aracılığıyla I-III. yüzyıllar arasında Hindistan'a ulaştığı olduğu tahmin edilmektedir (ER, I, 472).

Yahudi kutsal metinlerinde astrolojiden bahsedilmese de münecimlik ve kâhinlik yerilmiş (Levililer, 19/26; Tesniye, 18/10), Daniel'in kitabında Keldânî münecimlerinden söz edilmiştir (Daniel, 2/2, 4, 5, 10; 4/7; 5/7, 11). Bazı Rabbinik metinlerde yeryüzünün insanlar dışındaki varlıklarının gökyüzünde yıldızları olduğu ileri sürülmüştür. VIII - X. yüzyıllar arasında yahudi filozofları astrolojiyi bir ilim dalı kabul etmiş ve bu alanda Mâşâallah b. Eserî'nin *Kitâbü'l-Mevâlid*'i gibi eserler yazılmıştır. Yahudi düşüncesinin önemli şahsiyetlerinden biri olan İbn Meymûn'un astrolojiye karşı olması ve onu bir ilim dalı olarak kabul etmemesine rağmen bu düşüncede astrolojiye olan ilgi devam etmiştir (EJd., III, 788-795). Hristiyanlık'ta astrolojiye karşı çıktığı halde erken dönem kaynaklarında çeşitli referanslara rastlanmakta ve hristiyan kültüründe astrolojinin belli bir yaygınlığı bulunmaktadır (New Catholic Encyclopedia, I, 988).

Câhiliye Arapları da yeryüzündeki olaylar ve insanlar üzerinde gök cisimlerinin etkili olduğuna inanıyor, ay ve güneş tutulmasını önemli kişilerin doğum veya ölümüne işaret sayıyor (Buhârî, "Küsûf", 13), yıldız kaymalarını da bu yönde yorumluyordu. Öte yandan Araplar, münecimlerin sadece gök cisimlerinin hareketlerine vâkıf olmakla kalmayıp yağmur yağdırma, rüzgâr estirme gibi hadiselerle hükmettiklerine de inanıyorlardı (Cevâd Ali, VI, 804-805).

Erken dönem kelâm kaynaklarında münecime âlemin yaratılışı, idare edilişi ve cisimlerin yapısal özellikleri gibi konularda tabiatçı görüşleriyle belirginleşen bir inanç grubu olarak ele alınmıştır. Mâtürîdî'ye göre bu telakkiyi benimseyenler yıldızların ve cisimlerin kadim olduğunu, araz konumunda bulunan hareketlerin ise hâdis niteliği taşıyıp sonsuza kadar devam ettiğini, tabiatın işleyişinin yıldızlarla feleklerin birleşip ayrılmasının etkisiyle zorunlu bir şekilde sürdüğünü ileri sürmüşlerdir. Onlar âlemin dirlik ve düzeninin yıldızların etkisine bağlı bulunduğunu kabul eder. Âlem yıldızların hareketine bağlı olarak şekil almakta, aralarındaki uyum veya uyumsuzluk âlemin mutluluk ya da mutsuzluğu sonucunu doğurmaktadır (*Kitâbü't-Tevhîd*, s. 219).

Mâtürîdî, münecimenin cisimlerin ezeleyi şeklindeki telakkilerini ispat edecek

hiçbir naklî delillerinin bulunmadığını belirtir, çeşitli akfî ve ilmî deliller göstererek onların iddialarını çürütür (a.g.e., s. 220-222). Bâkîllânî münecimenin yedi burçta bulunan yedi gezegenin âlemin yaratıcı, şekillendirici ve yöneticisi olduğu iddiasına evrendeki diğer cisimler gibi yıldızlar için de sınırlı, sonlu ve birleşik olmak, hareket ve sükûn halinde bulunmak ve bir halden diğerine intikal etmek gibi özelliklerin olduğu biçimindeki teziyle karşı çıkmıştır (*et-Temhîd*, s. 61-63). Bâkîllânî, âlemdaki olayların belli yıldızların belli burçlarda bulunuşunun sonucu meydana geldiği iddiasını bunun başka cisimler için de geçerli olabileceği gerekçesiyle reddeder. Yıldızlarla âlemdaki fiiller arasında karşılıklı etkileşim (tevlid-tevellüd) yoluyla bir alâka kurulması ihtimaline de zaten cisim olan yıldızların burçlarda bulunmaları dolayısıyla herhangi bir fiil ve buna bağlı olarak tevellüdün söz konusu olamayacağını belirtir karşı çıkar (a.g.e., s. 65-66). Ebû'l-Muîn en-Nesefî, tabiatçıların çoğunun doğrudan doğruya maddeden düzenli fiillerin zuhur ettiği şeklindeki iddialarını münecimenin yıldızlar için ileri sürdüğünü belirtmekle yetinir (*Tebşîratü'l-edille*, I, 229). Nüreddin es-Sâbûnî de münecimenin yıldızların farklı burçlara ve hallerine intikal ettiği ve ay tutulması gibi değişikliklere mâruz kaldığı biçimindeki anlayışlarına karşı bütün bu özelliklerin Allah'ın emir ve hâkimiyeti altında bulunduğu alâmetini teşkil ettiğini belirtir (*el-Bidâye*, s. 23).

Erken dönem kaynaklarında müstakbil bir grup şeklinde ele alınan münecime özellikle "el-mîlel ve'n-nihal" türü bazı eserlerde Sâbiîler veya onların bir alt koluyla özdeşleştirilmiştir. Bunun sebebi, Halife Me'mûn döneminde Harran'da yaşayan münecime gruplarının cizye ehli statüsüne girip İslâm ülkesinde yaşayabilmeleri için Sâbiî adını benimsemiş olmalarıdır. Bu dönemden sonra yıldızlara tapan Harrânîler'e Sâbiîler birbirine karıştırılmıştır. Nitekim Abdülkâhir el-Bağdâdî, Sâbiîler'in âlemde meydana gelen hadiselerin gök cisimleri ve hareketleriyle alâkalı bulunduğuna inandıklarını ifade etmiştir (*Üşûlû'd-dîn*, s. 320-321). İbn Hazm, Sâbiîliği yıldızlara ve putlara tapınmakla özdeşleştirmesinin yanı sıra bütün putperestlerin de Sâbiî olduğunu söyler (*el-Faṣl*, I, 35; IV, 7). Şehrîstânî, Sâbiîler'in yıldızlara tapanlarına "aşâbü'l-heyâkîl", bunların ruhanî varlıkları temsil ettiğine inandıkları putlara tapanlarına da "aşâbü'l-eşhâs" denildiğini belirtir (*el-Mîlel*, s. 5, 6-48, 49-54).

Yıldızların insanları ve olayları etkilediği inancına dayalı olarak onların konum ve hareketlerinin izlenmesiyle gaybî bilgiler elde etmenin mümkün olduğu anlayışı tevhid inancına aykırı düşmektedir. Nitekim Kur'an'da ve hadislerde gaybı sadece Allah'ın ve muttali kıldığı kadarıyla bazı peygamberlerin bilebilecekleri açıkça ifade edilmektedir. Kur'an gaybı bilme özelliğini Allah'a ait bir kemal sıfatı olarak göstermekte, bu niteliğin diğer yaratıklardan birine atfedilmesini tevhide aykırı bulmakta, fal, kehânet vb. yollarla gaybı bilme iddialarını reddetmektedir.

Kur'an'da Allah'ın emirlerine boyun eğen güneş, ay ve yıldızların seyirleri ve aydınlıklarıyla birer yol gösterici oldukları ifade edilmiş, burçlardan "göğün işaretleri" (yollara yol gösteren yıldızlar) şeklinde söz edilmiştir. Bazı âlimlerce yıldızlardan bahsettiği ileri sürülen, "İş düzenleyenlere andolsun" (en-Nâziât 79/5) ve "İşi ayıranlara andolsun" (ez-Zâriyât 51/4) meâlindeki âyetlerde Mâtürîdî, "iş düzenleyenler"le (müdebbirât) yaratılmışların işleri ve rızıklarıyla görevlendirilmiş meleklerin murat edildiğini belirttiikten sonra burada yıldızların kastedildiğini ileri sürenlerin de bulunduğunu, o takdirde âyetlerde onların Allah tarafından yaratılış gayelerine göre hareket etmelerinin anlatıldığını kaydetmiş (*Te'vilâtü Ehli's-sünne*, V, 373), yine "iş ayıranlar"dan (mukassimât) kastın da melekler olduğunu söylemiştir (a.g.e., IV, 573; ayrıca bk. İLM-i AHKÂM-ı NÜCÜM).

BİBLİYOGRAFYA :

- Lisânü'l-Arab*, "ncm" md.; Buhârî, "Tevhîd", 4, "Küsûf", 13, "İstiskâ", 29; Müslim, "İmân", 77; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003, s. 219-222; a.mlf., *Te'vilâtü Ehli's-sünne* (nşr. Fâtıma Yûsuf el-Hiyemî), Beyrut 1425/2004, IV, 573; V, 373; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Flügel), s. 320-321; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Üşûlû'd-dîn*, İstanbul 1346, s. 320-321; Bâkîllânî, *et-Temhîd* (Ebû Rîde), s. 61-63, 65-66; İbn Hazm, *el-Faṣl*, I, 35; IV, 7; Nesefî, *Tebşîratü'l-edille* (Salamé), I, 229; Şehrîstânî, *el-Mîlel* (Kilânî), II, 5-54; Nüreddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye fi'uşûlû'd-dîn* (nşr. Bekir Topaloğlu), Dımaşk 1399/1979, s. 23; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1983, II, 1255-1260; Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal*, VI, 804-805; Şinasi Gündüz, "Kur'an'daki Sabiîlerin Kimliği Üzerine Bir Tahlil ve Değerlendirme", *Türkiye 1. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu* (24-25 Eylül 1992), Samsun 1992, s. 43-81; İlyas Çelebi, *İslâm İnancında Gayb Problemi*, İstanbul 1996, s. 53-56; H. S. Long, "Astrology", *New Catholic Encyclopedia*, Washington 1967, I, 988; A. Altmann, "Astrology", *EJd.*, III, 788-795; T. Fu, "Sun, Moon and Stars (Chinese)", *ERE*, XII, 77; A. S. Geden, "Sun, Moon and Stars (Hindu)", a.e., XII, 83-85; I. P. Culainu, "Astrologji", *ER*, I, 472.

